

УДК 94(470+571)"191:327.39(=16):323.1(162.1)

Надія Андріївна Шип,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри філософських
та соціальних наук Київського національного
торговельно-економічного університету
e-mail: nadia.shyp@gmail.com

СЛОВ'ЯНОФІЛЬСЬКИЙ ПРОЕКТ РОЗВ'ЯЗАННЯ «ПОЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ» В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ПОЧАТОК ХХ ст.)

Актуальність вивчення ідеології пізнього слов'янофільства продиктована необхідністю історіософського осмислення міжнаціональних стосунків у слов'янському світі на початку ХХ ст., адже теперішнє протистояння двох слов'янських держав – Росії та України на території Донбасу підтверджує концепцію спіралеподібного розвитку історії, що має тенденцію повторюватись у зміненому вигляді. Проблемі слов'янофільства присвячено чимало досліджень, однак у сучасній історіографії бракує комплексного аналізу ставлення слов'янофілів до «польського питання».

Початок ХХ ст., відповідно до нової соціально-економічної і політичної ситуації порівняно з попереднім періодом, позначений організаційним оформленням неославізму – течії суспільної думки буржуазно-демократичного спрямування. Одночасно відбувалася часткова модернізація слов'янофільської ідеології з урахуванням нових реалій, у т. ч. міжнародних. Неославістів і неослов'янофілів споріднювало прагнення розробити засади нового слов'янського світогляду, заснованого на етнокультурній взаємності, але з різними формами її прояву. Одним із яскравих представників неослов'янофільства є вчений-економіст, громадський діяч, публіцист С. Шарапов, який, залишаючись переконаним прихильником самодержавства, виступав як полонофіл, пропонуючи щире і чесне замирення з Польщею.

Ключові слова: слов'янофільство, польське питання, Росія, Шарапов, Борзенко.

Початок ХХ ст. характеризується переходом європейських країн в імперіалістичну стадію розвитку, яка супроводжувалася монополізацією економіки, загостренням боротьби за ринки збуту і джерела сировини, активізацією національно-визвольних рухів та, відповідно, їхнім придушенням. Для Росії поразка в російсько-японській війні 1904–1905 рр., революція 1905–1907 рр. змінили соціально-економічну ситуацію всередині країни, а також міжнародно-політичну конфігурацію на євразійському просторі. Суперечливі інтереси багатонаціональних Австрійської та Російської

© Н. А. Шип, 2018

імперій посилювали напругу в міжнародних стосунках у цілому, що змушувало царський уряд, громадські рухи та політичні партії відповідно реагувати на виклики. Як відомо, класичне слов'янофільство в Росії від середини 70-х років XIX ст. зійшло з історичної сцени в концептуальному розумінні. Його окремі ідейні послідовники еволюціонували в бік панславізму. В умовах представленої вище ситуації промонархічна російська інтелігенція робила спроби реанімації слов'янофільства. На той час у Російській імперії залишалися невирішеними українське, єврейське та польське питання. Останнє з них обране *предметом* даного дослідження, актуальність якого диктується необхідністю історіософського аналізу подій більш як сторічної давнини. В умовах збройного протистояння Росії та України на Донбасі, перманентного виникнення гострих дискусій на історичному тлі між українцями і поляками постає необхідність комплексного вивчення міжслов'янських стосунків у минулому заради теперішнього і майбутнього. Воно сприятиме налагодженню міжслов'янського діалогу в умовах глобалізації, якого конче потребує кожна зі сторін цього процесу. Обмін думками має відбуватися на рівні політиків, учених і громадськості.

Загальна історіографія слов'янофільства складає сотні публікацій, в яких з різних ідейно-політичних, часом суб'єктивних позицій та залежно від рівня компетентності авторів висвітлюються його основні релігійно-філософські, культурологічні та суспільно-політичні концепції. Останнім часом увагу дослідників привертають питання модернізації ідеологічної парадигми слов'янофільства, в окремих публікаціях реанімуються ідеї «руського мира», православної ідентичності слов'ян тощо. Керівник інформаційно-видавничого напрямку Київського Дворянського зібрання В. Матвеев розкручує «панславістську» думку стосовно об'єднання слов'янських народів [1, с. 209–215]. Експерт фонду «Майдан закордонних справ» О. Белоколог подібні тенденції тлумачить як намагання відновити месіанську роль Росії на теренах православного світу [2]. Загалом у сучасній історіографії відсутній розгорнутий науковий аналіз ставлення слов'янофілів до «польського питання». Разом з тим, російські вчені торкаються його в контексті загальної слов'янофільської тематики, вмонтовуючи в зовнішньополітичний сегмент вітчизняної історії. Приміром, у монографії В. Хевроліної «Власть и общество. Борьба в России по вопросам внешней политики. 1878–1894 гг.» висвітлюється важливий період взаємовідносин із балканськими країнами, ставлення пізніх слов'янофілів і західників до зовнішньополітичних проблем, що згодом зумовлювали ідейні позиції їхніх наступників. Однак хронологічно початок XX ст. авторкою не охоплений [3]. Т. Г. Масарик (у майбутньому перший президент Чехословацької Республіки) у своєму дослідженні «Россия и Европа» (книга видана в 1913 р. у Німеччині) подав

короткі нариси з концентрованим аналізом світоглядних позицій ранніх слов'янофілів і побіжно торкнувся польського питання в Державній Думі Росії на початку ХХ ст. [4]. Економічні та суспільно-політичні погляди одного з пізніх слов'янофілів С. Шарапова розглядає О. Платонов, зосередившись переважно на висвітленні його наукового доробку у фінансово-економічній галузі. Крім того, ним зазначена активна суспільно-політична і громадська діяльність ученого [5].

У даному дослідженні С. Шарапов є головним персонажем, який на початку ХХ ст. розробляв проєкт російської політичної програми, де окреслював шляхи розв'язання «польського питання». Його міркування, висловлені в листах до О. Борзенка, що зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та оприлюднені в брошурах, складають *джерельну базу* даного дослідження вкупі з науковим доробком істориків, філософів зі слов'янофільської проблематики. Керуючись основними методологічними засадами наукового пізнання, такими, як об'єктивність, логічність, системність, історичний детермінізм тощо, ставимо за *мету* показати бачення С. Шараповим проблеми слов'янського єднання в нерозривному зв'язку з вирішенням питання російсько-польських відносин у контексті історичного часу (початок ХХ ст.). Для усвідомлення витоків польської проблеми вважаємо за доцільне коротко розглянути її в ретроспективі.

Польське питання в Російській імперії, так само як і єврейське та українське, має давню історію. В теоретичному плані його торкалися ранні слов'янофіли, а політичної гостроти воно набуло на початку 60-х років через польське визвольне повстання та в останній чверті ХІХ ст. у зв'язку з погіршенням соціально-економічної ситуації всередині країни та ускладненням міжнародних відносин після Берлінського конгресу 1878 р. Між представниками консервативної та ліберально налаштованої інтелігенції точилась ідейна боротьба щодо шляхів і методів розв'язання нагальних проблем. Так, професор Московського університету історик, філософ Б. М. Чичерін виклав власні міркування з цього приводу у формі відповіді опонентові М. К. Ренненкампу¹, який дискутував із ним стосовно ідейного змісту його книги «Політика». Оскільки через цензурні перешкоди Б. М. Чичерін не міг опублікувати їх у російській пресі, він видав брошуру в 1899 р. у Берліні² [6]. Як зазначав автор, практичного рішення ці

¹ Ренненкамф Микола Карлович (1832–1899) – уродженець с. Олександрівка Сошицького пов. Чернігівської губ., юрист, професор і ректор Київського університету св. Володимира (1883–1887), Київський міський голова (1875–1879).

² Праця Б. М. Чичеріна була заборонена в Росії; подарована Л. Г. Барацом у 1927 р. бібліотеці Київського інституту народного господарства. Зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

питання не мають, а лише дозволяють висловити моральну точку зору. Він охарактеризував духовну атмосферу в російському суспільстві після польського національно-визвольного повстання 1863 р., у т. ч. реакцію його вищих шарів, які керуються лише прагматичними цілями й усіякі прояви самостійності вважають зрадою батьківщині. І лише незначна частина освічених громадян дотримується моральних принципів справедливості й поваги до інших [7, с. 6]. Учений торкнувся болючого питання, а саме розподілу Польщі наприкінці XVIII ст. На відміну від М. К. Ренненкампа, Борис Миколайович вважав, що тодішня анархія в Польщі підтримувалася сусідами, аби завадити їй звестися на ноги. Фрідріх Великий і Катерина II уклали таємні угоди з метою збереження *liberum veto*, «що було коренем усіх зол». Коли поляки захотіли мати установи для забезпечення існування, Польщу просто поділили. Зініційована Фрідріхом Великим операція політично проведена блискуче, але, з точки зору Б. М. Чичеріна, була аморальною. Він доводить, що Польща ні для кого не становила небезпеки, як трактував її М. К. Ренненкамф. Зі свого боку, опонент пояснював і виправдовував цей крок тим, що раніше Польща захопила руські землі й тепер вони поверталися в лоно Російської держави. Б. М. Чичерін нагадує, що онук Катерини II – Олександр I спробував залагодити ситуацію, проте поляки поспішили й підняли повстання 1863 р., що ускладнило подальше розв'язання польської проблеми. Одночасно в Росії поширювались антиурядова пропаганда, теракти. В обох випадках результат був негативним, довівши, що «революційне безумство веде лише до приниження закону і свободи», – зазначав Б. М. Чичерін. Повстання поляків придушили, а подальші дії уряду він назвав «політичною помилкою», включивши Царство Польське «до складу російських губерній та підкоривши їх одному центральному управлінню». Ця помилка зрештою доводить: те, що є проти-природним, поверне з часом у своє русло, отже, польська народність не дасть себе поглинути, тобто обрусіти [8, с. 9, 15–17].

Для аргументації власної позиції вчений порівнює становище поляка в Познані, де він захищений законом і навіть має голос у парламенті, зі становищем у Росії, де панує поліцейське свавілля. Не на користь Росії виглядає і порівняння з Австрією, де уряд намагається утримувати баланс між німцями та слов'янами, де чехам удалося відродитися до нового життя. Професор доводить, що між Росією і західними слов'янами стоїть польське питання, пов'язане з її стосунками зі слов'янами взагалі. Росія намагається допомогти сербам, болгарам, тримаючи в ланцюгах Польщу. Б. М. Чичерін висловлює глибокі міркування щодо прихованих мотивів російської політики по відношенню до слов'ян. Насамперед, тут діють власні інтереси: забрати свободу в брата, а в інших випадках допомогти

братам визволитися від чужоземного поневолення, щоб підкорити своєму впливові. Отже, йдеться про практичний бік слов'янолюбства і жодним чином про моральність та свободу. Відтак, якої зворотної любові очікувати Росії, крім як матеріальних вигод з боку слов'ян. Як бачимо, чичерінська парадигма вирішення польського питання враховувала його моральну складову. Гнучкість думок професора Б. М. Чичеріна засвідчує наступна сентенція: якщо поляки отримають волю від Росії, то звернуть увагу на ту частину Польщі, яка перебуває під владою Німеччини; Росії тут нічого не загрожує. Першим кроком до російсько-польського примирення він вважав встановлення рівності між ними. Від повстання 1863 р. минуло 35 років, тому можна вже встановити порядок і визнати існування «польської народності в краї, заселеному поляками. Польська мова повинна бути відновлена і у викладанні, і в офіційних стосунках. Полякам потрібно дати і самоврядування, яким користуються росіяни у своїй батьківщині» [9, с. 25–26, 31–32]. У цьому Б. М. Чичерін убачав моральний обов'язок Росії. Що заважає дати свободу Польщі? – питався він. Утримуючи її, Росія втрачає у внутрішньому житті і зовні, оскільки її можливий вплив на споріднені племена підринається пригнобленням Польщі. Якщо б Росія зробила крок у бік звільнення Польщі, її моральний авторитет незрівнянно зріс би. Таке може статись за умови докорінної зміни внутрішньої та зовнішньої політики. Проте в практичній площині питання допоки ніким не ставиться, – констатував учений наприкінці XIX ст. Пропольська орієнтація Б. М. Чичеріна серед тогочасної російської інтелігенції не була винятком.

Нове століття відповідно до соціально-економічної і політичної ситуації позначилось організаційним оформленням (1907–1908 рр.) ідейно-політичної течії слов'янської суспільної думки – неославізму (неослов'янізму). Неославісти, на відміну від панславістів і слов'янофілів, робили спроби надати буржуазно-демократичного змісту своєму рухові, прагнули виробити основні засади «нового слов'янського світогляду» [10, с. 60, 63]. Одночасно пізні слов'янофіли/неослов'янофіли також намагались осучаснити своє вчення, залишаючись прихильниками монархії, критикуючи кроки влади в напрямі демократизації. Тобто суспільно-політичні орієнтації двох нових гілок суспільного руху можна трактувати аналогічно поглядам західників і слов'янофілів, модернізованим відповідно до нових історичних умов. Тепер спільною для них була ідея слов'янської взаємності, але в перших на основі усвідомлення етнополітичної та етнокультурної спорідненості слов'ян, у других – переважно на аксаковських постулатах, пристосованих до конкретних обставин. Визначення приналежності окремих представників інтелігенції до неослов'янофільства за окремими поглядами є певною мірою проблематичним. Як відомо, ідейні

засади слов'янофільства не мали чітко сформульованої доктрини, а в 70–90-х роках XIX ст. воно втрачало своїх adeptів, адже дехто змінював суспільно-політичні орієнтири залежно від внутрішніх і зовнішніх обставин. Зокрема, С. Шарапов пристосовував свій проект російської політичної програми і розв'язання польського питання відповідно до вимог часу, залишаючись на консервативних позиціях стосовно державної влади в Росії.

Неославісти передбачали створення наднаціональної загальнослов'янської програми, виступали за культурну взаємодію на рівноправних засадах, у пресі порушувалися питання про взаємне покаяння слов'ян, втім особливо гостро залишалася проблема російсько-польських відносин [11, с. 60–61]. На підготовчому комітеті у Відні відбулось організаційне оформлення неославізму. Поміркованого русофіла, лідера молодечів Карела Крамаржа, який головував на цьому зібранні, було призначено відповідальним за організацію конференції у Празі з нагоди 60-річчя Першого Слов'янського з'їзду 1848 р. (Прага). У засіданні брав участь голова чеської Національно-соціальної партії русофільської орієнтації В. Клофач та ін. З числа опонентів і критиків ідеї слов'янської єдності був присутній лідер польської Національно-демократичної партії Роман Дмовський. Зовнішньополітичні відомства Російської та Австро-Угорської імперій, Сербії та Болгарії поставилися стримано до новонароджуваного руху. Передбачалось проведення з'їзду в Росії, однак політичні суперечки між «правими» та помірковано-ліберальними діячами завершилися згодою на «попередній» з'їзд у Празі, де також передбачалось обговорення стану російсько-польських взаємовідносин [12].

На підготовчому етапі з'їзду активізувалася мислительна діяльність пізніх слов'янофілів, зокрема Сергія Федоровича Шарапова (1855–1911) – ученого-економіста, громадського діяча, публіциста. Як зазначав С. Шарапов, виховувався і навчався він у європейському дусі, але в умовах російської дійсності, коли багато молодих людей, і він також, поділяли революційні погляди, прагнули змін. Однак невдовзі юнак зрозумів марність нігілізму і революційних захоплень, ознайомившись із слов'янофільським ученням, співпрацюючи з І. Аксаковим у газеті «Русь», поступово доходючи думки про необхідність реформування Росії на національній основі під владою царя. С. Шарапов поділяв погляди слов'янофілів на визначальну роль Православної Церкви в житті російського народу, усвідомивши філософську концепцію І. В. Киреєвського, яка слугувала духовною основою слов'янофільства. Лише православ'я, вважав він, здатне вивести людство на шлях спасіння. Соборність у розумінні православних – це єднання в любові, вірі та житті. Звідси логічно випливало ставлення юнака до капіталізму, який, на його думку, не сполучається з християнством [13].

С. Шарапов добровольцем пішов на війну з Туреччиною (1877–1878), де переконався в практичному значенні слов'янської єдності. Він зрозумів антиросійський характер політики західних держав, які прагнули ослабити його батьківщину, будучи свідком подвійних стандартів в їхній зовнішньополітичній практиці [14]. Як активний громадський діяч, С. Шарапов доклав чимало зусиль до створення концепції майбутнього Слов'янського союзу. Науковий інтерес становить його праця «Опыт Русской политической Программы» не лише за змістом, але й за історією видання, перша частина якого «Самодержавие и самоуправление» вийшла друком у Берліні в 1900 р. Спроба опублікувати її в Росії в 1904 р. не була здійснена через цензурні заборони, адже в ній містилися різка критика тогочасного бюрократичного режиму і деякі «незручні» моменти для влади. У 1905 р. автор знову вирішив випробувати долю книжки, зрозумівши, що ситуація в державі змінилася, крім того, його підхід до висвітлення проблеми підтверджений історичною практикою. Друга частина книги розкриває «сущность бюрократизма» (на основі листування з князем В. П. Мещерським). У передмові до закордонного видання С. Шарапов зазначив, що праця написана з урахуванням обговорюваних питань зі своїм учителем – І. С. Аксаковим. І далі виклав слов'янофільську програму державного устрою Росії у формі так званого істинного самодержавства, яке має в своїй основі місцеве самоврядування. Він провіщав, що Конституція і парламентаризм виглядатимуть актом зневіри (і не помилився). Враховуючи раритетність його книги, передамо її основні положення з метою висвітлення ідеологічного змісту неослов'янофільства. Добре володіючи історіософськими знаннями, С. Шарапов виокремив три течії суспільно-політичної думки в Росії: конституційно-ліберальну (більшість інтелігенції), консервативну (бюрократія), слов'янофільську (меншу за чисельністю), яка є антибюрократичною, *земською* за своїм характером, заснованою на ідеалах допетровської Русі [15, с. I]. За його «Программой» обласний поділ Росії мав би такий вигляд: а) корінні російські області, де їх зазначено 12, у т. ч. *Південно-Західна*, або Малоросія (з головним містом Києвом); *Холмщина* Царства Польського з губерній Волинської, Подільської, Київської, Полтавської та частини Чернігівської; *Новоросійська* (з головним містом Одесою) з Бессарабської, Херсонської, частини Катеринославської і Таврійської губерній; б) області іногородців, у т. ч. *Фінляндія*, *Польща* (з головним містом Варшавою) і 10 теперішніх губерній Царства Польського (без Холмщини) та частин губерній Гродненської, Віленської і Ковенської; *Литовсько-Білоруська*, *Прибалтійська* тощо [16, с. 12].

Досить зважені міркування висловив автор проекту щодо Фінляндії: не замислюйте русифікувати фінів, адже отримаєте другу Польщу. Не

об'єднання, а ізоляція Росії потрібна від сильніших фінів. Такі відносини могли б слугувати прообразом майбутнього Слов'янського союзу. Щаслива, самостійна і багата Фінляндія буде політично вірною Росії. С. Шарапов прогнозує: якщо з фінами так складатимуться відносини, то до Слов'янського союзу пристануть народи внаслідок розпаду Австро-Угорщини, а також греки й румуни.

Стосовно Польщі в її етнографічних кордонах проблем немає, – вважає він, – потрібно дбати про недопущення її впливу на Росію, культурна сила якої повинна спрямовуватися на боротьбу з германством. Усередині Польщі – повна автономія (як у Фінляндії), власне управління, законодавство; мають бути відновлені Польський Сенат і Державна Рада, врегульовані економічні стосунки з Росією. Польська мова – в управлінні, навчанні, судовій системі, ніякої русифікації поляків тощо. В релігійному плані пропонував розірвати зв'язки з папою, позбавити латинство статусу державної релігії. «Старокатолицизм має бути визнаним і гарантованим у своїй свободі, поряд із православ'ям та іншими віросповіданнями» [17, с. 13, 17, 19].

Розглянувши майбутню структуру державного управління, мислитель накреслив покрокові дії на шляху до істинної Самодержавної Верховної Влади. Ним розроблені особливі інструкції щодо здійснення місцевого управління й обрання депутатів сеймиків і Сейму у Варшаві. На основі неупередженого аналізу внутрішньої і зовнішньої ситуації проєктант усвідомлював, що на той момент Росія не могла виконувати загальних завдань слов'янського і православного світу. Крім загроз з боку Німеччини та Австрії, її зсередини підривають слабка економічна і фінансова сфера та бюрократія. Загалом автор зазначеного проєкту розкрив суть слов'янофільського політичного вчення про Самодержавство з елементами земського самоврядування. Консервативна позиція С. Шарапова на той час виглядала утопічною, за що його називають останнім романтиком слов'янофільства [18].

Тогочасна суспільно-політична ситуація стимулювала інтелігенцію до активного пошуку шляхів виходу з кризи. Формально внутрішнє польське питання в Російській імперії по суті торкалося слов'янської проблеми в цілому і тому набуло гостроти в Державній Думі. Революція 1905–1907 рр. уможливила більш тісний контакт поляків і росіян у цьому новоствореному органі державної влади. Проте трибуна Думи використовувалася не ефективно. Польські депутати виступали за надання польським землям автономії з перспективою відновлення незалежності своєї батьківщини. Але в Першій Думі їм не вдалося винести на засідання законопроект про автономію. У Другій Думі лідером ендеків (Національно-демократична партія) став Роман Дмовський. Він очолював Польське Коло (парламент-

ська фракція, що складалась із 46-ти депутатів Царства Польського і Західних губерній), яке порушило питання про автономію та шкільну реформу. Але до його розгляду справа також не дійшла [19]. Діяльність Думи засвідчувала небажання царської влади дослухатися до вимог депутатів, зокрема в політичних і національних питаннях.

Не залишаючись осторонь жорсткої ідейно-політичної боротьби у Другій Державній Думі, С. Шарапов звернувся до Р. Дмовського з «Відкритим листом», де зазначив, що обізнаний із реакцією поляків стосовно рішення про скорочення кількості депутатів Думи від Царства Польського і розцінює його як несправедливе й принизливе для «історично культурного народу». Разом з тим, незважаючи на симпатії до нього, дорікав за те, що, переоцінивши успіхи в Першій Думі, він прийшов у Другу зарозумілим політиканом. Автор «Открытого письма к г. Роману Дмовскому» звинувачував останнього в парламентських махінаціях, інтригах для створення більшості в Палаті з метою голосування за автономію. Ви намагались запевняти, – пише С. Шарапов, – що автономія потрібна не лише для Вас, а й для Російської держави. Усі сприймуть це навпаки: автономія як шлях або до незалежності Польщі, або до посилення боротьби з Росією, а далі претензії на Західний Край, проголошення Польщі «від моря до моря» і гегемонія в слов'янському світі [20, с. 9, 10]. С. Шарапов не вихваляв російський парламент (називав його опереточним), на який покладалися поляки, а політику Р. Дмовського у Другій Думі кваліфікував як «глибоко помилкову». В разі затвердження закону про автономію, розв'язання польської справи затяглося б років на п'ятдесят, – запевняв С. Шарапов, – оскільки його не затвердила б Державна Рада й не підписав би імператор. Відкритий лист завершувався закликом до «націоналізму слов'янського, в якому вмістяться і поляк, і малорос з білорусом», що може статися лише за умови замирення Росії та Польщі [21, с. 18, 40].

Разом з О. Борзенком¹ – юрисконсульту Одеської контори державного банку – С. Шарапов брав активну участь у підготовці слов'янського з'їзду. О. Борзенко був знаною особою в наукових і чиновницьких колах, досконало володів англійською, німецькою мовами, співпрацював з «Англо-русским литературным обществом» [22, с. 54]. Як людина заможна, О. Борзенко пожертвував 100 тис. руб., відсотки з яких мали використовуватися на організацію з'їзду слов'ян у Росії. Щодо реальності цієї благодійної акції російська дослідниця З. Ненашева висловлює сумнів, вважаючи

¹ Борзенко Александр Александрович (1847–1915) – російський юрист, адвокат; освіта – Рішельєвський ліцей, Московський університет. У 1884–1891 рр. – співробітник юридичного відділу «Московских ведомостей», з 1894 р. – юрисконсульт Одеської контори Державного банку.

її піар-акцією, не посилаючись на конкретне джерело [23, с. 61]. Наскільки таке припущення є обґрунтованим, наразі не маємо підстав стверджувати або заперечувати. Втім, нижче ми торкнемося цього питання. В Інституті рукопису НБУВ зберігається лист від Міністра внутрішніх справ Росії П.А. Столипіна, датований 30 червня 1907 р. і надісланий до Одеси на ім'я О. Борзенка (див. додаток 1), в якому висловлювалася подяка і запевнення, що капітал, названий його іменем, зберігатиметься в Державному банку й використовуватиметься Слов'янським товариством або іншою приватною установою для проведення «загальнослов'янських з'їздів у Росії з культурно-благодієюною метою» [24, арк. 1]. Був також розроблений «Проект Рады Всеславянской и съезда деятелей Всеславянских» (у документі авторство не зазначене. – *Н. Ш.*). На з'їзді передбачалося з'ясувати питання щодо необхідності створення постійного міжслов'янського дорадчого органу: а) для міжслов'янських політичних контактів, щоб розглядати поточні спірні справи, які виникають між слов'янськими народами; б) для відповіді на зазіхання ззовні; в) для мирного врегулювання польсько-російських, сербохорватсько-болгарських та інших стосунків. Учасники з'їзду мають зрозуміти, що створення такого органу можливе в разі сприйняття цього задуму інтелігенцією в усіх слов'янських країнах, і тоді його доцільно було б назвати «Рада Всеславянская» (так в оригіналі). У десяти пунктах програми «Рады Всеславянской» проголошені засадничі принципи її діяльності:

– Члени «Рады» повинні діяти чесно і сприяти розумінню кінцевої мети зближення, якою є створення федерації слов'янських народів на принципі «У єднанні сила» [25, арк. 2–2 зв.];

– Оскільки «Рада» є негласною й ніким не легалізованою, у неї має бути «Совет» (назви «Рада» і «Совет» подаємо мовою документа, оскільки в перекладі українською вони б звучали однаково), розташований у країні, де йому не загрожував би поліцейський нагляд, наприклад у Швейцарії, як такої, що не зацікавлена в слов'янських питаннях;

– «Совет Рады Всеславянской» перебуватиме в одному місці, а «Рада» може змінювати місце зборів залежно від обставин;

– Завдання «Совета» – виявляти таємних недоброзичливців слов'ян, головне єврейства, та їхньої преси. Ані «Рада», ані «Совет» не мають зневаги особисто до євреїв, але повинні пам'ятати, що у Слов'янства і Єврейства мета різна: у перших вона націоналістична, у других – «денаціоналізація тих народів, серед яких вони живуть»;

– «Совет» має «боротися проти релігійної пропаганди в розумінні прозелітизму» (прагнення завербувати якнайбільше прихильників. – *Н. Ш.*), «ідея слов'янської єдності включає ідею повної толерантності й свободи сумління в Церковному сенсі»;

– «Рада» повинна мати достатньо фінансів, щоб утримувати позапартійні органи друку, по можливості всіма слов'янськими наріччями [26, арк. 3–3 зв.].

Для забезпечення фінансової і політичної підтримки «Рады» і «Совета» потрібно створити міжслов'янське товариство «Славия», члени якого переймаються всеслов'янською справою. Воно має надавати всіляку допомогу (моральну, фінансову) слов'янам на шкоду неслов'янським народам. «Рада» обирає членів «Совета», залишаючись ніби парламентом при уряді. «Совет» працює постійно, «Рада» збирається на сесії. В документі розписані функції згаданих органів та вимоги до їхніх членів. Приміром, зазначено, що всіх членів пов'язує таємниця і вони користуються всіма правами братства. На зборах, де немає сторонніх, звертаються один до одного на «ти» і називають братами. Імена членів і посадових осіб повинні триматись у суворій таємниці. Мають бути умовні знаки для членів «Славии» та «Рады», інші знаки для членів лише «Рады», наказний знак для керівників тощо [27, арк. 4–4 зв.]. Передбачалося суворе покарання за зраду справі «Славии» та «Рады», докладно розписані вимоги до членства взагалі та керівників. Фінансове забезпечення організації здійснюватиметься через членські білети 6-ти видів: 1 долар, 2 долари, 10, 25, 50 і 100 доларів, які кожен обирає раз на рік та має один голос незалежно від членського внеску. Правління має видавати «старательные патриотические марки», збирати пожертви, видавати листки та ін. Кошти витратимуться для розв'язання питань організації, на захист її інтересів, «пропаганду, підкуп високопосадовців неслов'янського походження». Майбутньому з'їздові пропонувалося встановити новий «ВСЕСЛАВЯНСКИЙ ФЛАГ-ПРАПОР», оскільки теперішній триколон поляки вважають лише російським, тому частково панславизм звинувачують у панрусизмі, що шкодить слов'янській справі. Зрештою, кінцевою метою «Славия» та «Рада» проголошують «ВЕЧНОЕ и НЕРАЗДЕЛЬНОЕ, ДРУЖНОЕ и СОЮЗНОЕ и ОСНОВАННОЕ НА СВОБОДНОМ НАЦИОНАЛЬНОМ САМООПРЕДЕЛЕНИИ ФЕДЕРАТИВНОЕ ЕДИНЕНИЕ ВСЕХ ПЛЕМЕН и НАРОДОВ СЛАВЯНСКИХ» [28, арк. 5 зв.].

Наведений нами скорочений зміст «Проекту Ради Всеслов'янської та з'їзду діячів Всеслов'янських» схожий на статут таємної організації, що містить приховані й неприховані амбіції на місіонерську роль і боротьбу з неслов'янським світом, має антисемітську спрямованість і розрахунок на політичну підтримку (не зазначено конкретно).

Прямі наслідки втілення даного проекту не простежуються. А от листування стосовно слов'янських з'їздів тривало. Заслугує на увагу лист О. Борзенкові з Відня від президії наради депутатів віденського парламенту,

датований 15 листопада 1907 р. У ньому повідомлялося, що на першій нараді одноставно схвалена висунута ним ідея, втілення якої в життя сприятиме «зближенню російського народу зі слов'янським світом і розв'язанню в майбутньому важливих питань для всього слов'янства» [29, арк. 1]. О. Борзенку висловлювалася подяка за пожертву 100 тис. руб. на організацію і проведення «Слов'янських з'їздів» у Росії. На нараді була заслухана доповідь російського депутата від Галичини доктора Д. Маркова, обрана «президія» (комітет), яку очолив предводитель чеських членів віденського парламенту, об'єднаних у «Народный Клуб», доктор Карел Петрович Крамарж, його заступник – Іван Грибар – міський голова м. Любляни, а також 1-й та 2-й секретарі: відповідно предводитель чеської радикальної партії та російський депутат від Галичини (він і секретар парламентського «Русско-народного Клуба»). Президія наради депутатів віденського парламенту ухвалила рішення, яке складалося з кількох пунктів, об'єднаних у дві позиції: І. А) До початку перемовин щодо організації слов'янських з'їздів у Росії необхідно «підготувати ґрунт серед усіх, без винятку, австрійських слов'ян, – значить з цією метою мають бути придбані відсутні сьогодні (у нараді) поляки та малороси-сепаратисти («українофіли») так, щоб розпочата справа могла дійсно вважатися загальнослов'янською». Б) «Слов'янські народності та їхні представники в Австрії можуть взяти участь у «Слов'янських з'їздах» в Росії за умови, якщо на цих з'їздах матимуться на меті винятково **культурні** цілі»... [30, арк. 2–3]. II. А) Депутати віденського парламенту просять, щоб, як і пропонував п. прем'єр-міністр П. Столипін, організацією з'їздів займалася **приватна** корпорація в Росії, без втручання офіційних осіб та певних кіл. Лише це «зможе дати **всім** зарубіжним слов'янам повну можливість **вільної** дії». Б) «Слов'янські з'їзди» в Росії та їхнє влаштування мають бути справою **«всього російського народу»**, а не «монополією однієї лише групи або партії» [31, арк. 3–4]. Як бачимо, обговорення питання і прийняття рішення, у порівнянні з попереднім документом, відбувались у коректній формі. Можливо, під час кулуарних розмов у неофіційному форматі не обходилося без політичних дискусій. Яку приховану мету ставили перед собою депутати, прикриваючись лише культурною, без політики і втручання офіційних органів і партій, можна припустити з огляду на те, що керувалися вони інтересами своєї країни. Втім, відсутність поляків та українців на нараді депутатів віденського парламенту загальмувала вирішення питання щодо проведення Слов'янського з'їзду в Росії на даному етапі.

Неослов'янофіли продовжували обговорювати дану тему. Зокрема, редактор газети «Русское дело» С. Шарапов у грудні 1907 р. писав О. Борзенкові, що в 1889 р., за дорученням Петербурзького Слов'янського Това-

риства, він здійснив подорож слов'янськими країнами, де вів перемовини з відомими слов'янськими діячами з приводу скликання Загальнослов'янського з'їзду, про необхідність якого йшлося в Києві під час святкування 900-річчя хрещення Русі (1888 р.). Маршрут пролягав через Варшаву та Познань до Константинополя. Ці землі С. Шарапов відвідував також у 70-х роках, у 1885 р., за дорученням І. Аксакова, спілкувався у Варшаві та Познані зі слов'янами, які найбільш лояльно ставилися до Росії. Він знайшов порозуміння також у Празі та інших містах. Дописувач поділився з О. Борзенком своїми враженнями. На його переконання, скликання тепер Всеслов'янського з'їзду не має сенсу, бо не дасть позитивних наслідків, адже спочатку потрібно розв'язати польське питання. «Слов'янське питання аж ніяк не є питанням культурним і благодійницьким, як зручно його розуміти п. Столипіну, що залюбки взявся оприбуткувати Ваші 100 тисяч» [32, арк. 1–1 зв.]. Крім культурних проблем, стоїть завдання **політичне**, з яким слов'яни поодиночі не впораються. У своєму листі редактор газети «Русское дело» зі знанням справи змалював міжнародну ситуацію, що склалася не на користь Росії. До російсько-японської війни слов'янське питання здавалося не дуже актуальним, крім локальних суперечок болгар і сербів у Македонії, словаків та угорців в Угорщині тощо. Поляки активності не виявляли, за винятком внутрішніх проблем, що мало кого цікавили. «У політичному плані поляки в Росії та Німеччині значення не мали, в Австрії проводили політику скоріше антислов'янську, йдучи поруч з місцевими німцями заради своїх дрібних цілей в Галичині» [33, арк. 2]. Отже, за нових умов політичне згуртування і спільна робота слов'ян конче необхідні для самозбереження і, насамперед, для Росії. Потребує невідкладного розв'язання польське питання, яке, за метафоричним висловом С. Шарапова, «підводиться з труни» [33, арк. 2]. Воно стояло і раніше, однак не так гостро. Південні слов'яни (і навіть частково чехи) співчували Росії, але про загальнослов'янську **політику** не йшлося, оскільки вони мали перед собою приклад Польщі, де здійснювалася русифікація за німецькою вказівкою. Отже, Болгарія, Сербія та Чехія побоювалися розв'язувати політичні проблеми спільно з Росією, аби не втратити національної незалежності й не перетворитися на «Придунайський край» або Балканське генерал-губернаторство. Росія припинила цікавитися поляками та іншими, бо тоді з Далекого Сходу загрози не існувало. Убезпечення себе від німецької загрози вона поклала на союз із Францією. Таким чином, слов'янське питання втратило актуальність. Західні слов'яни орієнтувалися на Австрію, південні – стали для неї ринком збуту товарів і майже її васалами; Німеччина прокладає шлях в Індію, беручи слов'янство в залізне кільце. Отож без розв'язання польського питання про **політичну**

взаємодію Росії зі слов'янством годі говорити, – резюмує С. Шарапов. Без слов'янства Росії зі своїми світовими завданнями не впоратись [34, арк. 3].

С. Шарапов охарактеризував внутрішнє становище Росії (народ, суспільство, уряд) як безнадійне. Адже народ перебуває в глибокому розчаруванні. Суспільство поділене між партіями, які вже встигли продемонструвати духовну вбогість. Крім революційних елементів, у ньому спостерігається відсутність національного почуття або його хворобливе викривлення. «Середина між безгрунтовним космополітизмом і крайнім та безглуздим націоналізмом у нас немає». Третя Дума не виправдала себе, проте, можливо, творчого пориву ще можна чекати від земства й дворянства. Країною управляє величезна армія бюрократів, серед яких важко знайти справжніх порядних фахівців. Найчастіше на державні посади потрапляють талановиті кар'єристи, «люди без бога і совісті...» [35, арк. 3 зв.–4]. У своєму листі С. Шарапов висловлює сумнів щодо швидкого подолання вказаних та інших недоліків російської дійсності. Песимізм на нього навіювало й те, що бажання оновлення Росії шляхом запровадження «найкращого из парламентов» не дало позитивного результату, отже невдовзі його батьківщина може становити собою масу неосвіченого селянства, різночинну, не менш неосвічену інтелігенцію та прийшлих чиновників-управителів. (Напрошується бажання провести аналогію з сучасною Україною.) Продовжуючи неупереджений порівняльний аналіз становища в Росії із ситуацією в слов'янських країнах, підкреслив його неабияке значення для розуміння слов'янської і, зокрема, польської проблеми. Так, частина болгар і сербів мають національний державний устрій, однак у них не згасло полум'я патріотизму, оскільки частина їхньої території перебуває під владою інших держав. У поляків же від історичної пам'яті про колишню Річ Посполиту, поділену на три частини, до хворобливості загострилися національно-патріотичні почуття. Дописувач вдався до формулювання факторів, що впливали на процес утвердження національної самосвідомості в слов'ян. З середини XIX ст. вони мали прогрес у розвитку літератури, освіти, культури, викоринили космополітизм, що залишається лише в Росії. У них виростало чимало освічених громадських і політичних діячів. Порівнюючи російську інтелігенцію зі слов'янською, дописувач надає перевагу останній за її патріотизм й використання здобутих в Австрії та Німеччині знань на користь своєму народові. І такими позитивними рисами він найбільше наділяє польську інтелігенцію, бо національні проблеми ними гостріше відчувалися на територіях, що відійшли до Німеччини і Росії [36, арк. 5 зв.–6]. У російській частині відчутною була дискримінація польської молоді під час вибору вільних професій. У Росії скорочувалося приватне землеволодіння, через що було багато охо-

чих перейти на службу, а поляки трималися за землю. Росіяни захоплювалися чужоземними теоріями, а поляки намагалися духовно зблизитись зі своїм народом, бо це зумовлювало авторитет народних вождів у соціальних і політичних перетвореннях. Звідси в поляків зникли непорозуміння між «двором» і «хатою», тому в Польщі не спостерігалось аграрних катаклізмів. Шляхетська Польща відійшла в минуле.

Автор листа захоплюється польською історією, змальовує ґрунт, на якому зростали інтелігенція і польське національне відродження. Він зазначає: «польський селянин, включений нами, за висловом І. С. Аксакова, в польську історію як свіжий і здоровий слов'янський елемент, здійснив насправді диво» [37, арк. 8]. Вищі прошарки польського суспільства сприяли розумовому розвитку народу, прищепили йому живий зв'язок зі своєю історією, любов до землі, тобто те, чого не вистачало і що спричинило до загибелі старої Польщі. Подібне національне відродження навряд чи знайдеться у всесвітній історії. Він його протиставив національному падінню Росії і просив О. Борзенка не розцінювати таке порівняння як брак патріотизму. «Навпаки, у вельми складні часи я знаходжу в собі сили дивитися фактам в обличчя без усіляких почуттів. Лише вірно зрозумівши факти, можна робити необхідні та вірні висновки» [38, арк. 8]. Редактор газети «Русское дело» називає «нешасним» вступ Росії (разом з поляками Царства Польського) на «конституційний і парламентарний» шлях, збудивши в поляків сподівання на виконання своєї мети. Вони поділяють позиції російських конституціоналістів та інших опозиційних самодержавству сил. Поляки – давні прибічники конституціоналізму – не знають російської дійсності. Вони не зрозуміли, що західний конституціоналізм на російському ґрунті є «справжнім пустоцвітом». Тут купка людей не спирається на народні маси, що неминуче призведе до провалу. (Подібно до теперішньої ситуації в Україні, коли до українського дерева нерозбірливо намагаються прищепити західні пагони.) Народна самосвідомість бажає оновлення й відродження самодержавства, а не його ліквідації, – вважав консерватор-монархіст С. Шарапов. На його думку, ця купка реформаторів не хоче пригадати, що самодержавство, яке брало участь у розподілі Речі Посполитої, коли вона перебувала на межі розпаду, ладно було на шкоду інтересам російського народу повернути Польщі західноруські землі. Але повстання 1863 р. брутально зупинило реформи Олександра II, що змінило його політику в польському питанні під впливом російської громадськості та російського націоналізму, «пробудженого й піднятого на ноги Катковим» [39, арк. 12 зв.]. Таким чином, у загостренні польського питання брали участь обидві сторони. Якщо йдеться про примирення, потрібно, щоб поляки дотримувалися цілковитого нейтралітету і співчували

процесам нашого внутрішнього відродження. Росіянам не бажано, щоб поляки стали на бік тих сил, які ведуть народ не тим шляхом, яким він бажає. Редактор газети «Русское дело» завершує свого, так би мовити, програмно-аналітичного листа висновком слов'янофільського змісту: допоки поляки підтримуватимуть і вважатимуть своїми друзями російських західників і космополітів, а ворогами тих, хто йде з російським народом, примирення неможливе, – буде лише затягування справи. (Цю думку він висловлював у наведеному вище «Відкритому листі» до Р. Дмовського.) На його переконання, відродження Росії має розпочатись із «щирого і чесного замирення з Польщею» [40, арк. 8 зв.]. У такому разі її жива суспільна сила буде позитивним, а не негативним елементом, і відтоді стануть можливими не теоретичні міркування, а практичне розв'язання слов'янської проблеми і скликання Загальнослов'янського з'їзду.

Виходячи з історичного аналізу російсько-польських відносин, С. Шарапов вважав, що до примирення обидві сторони готові. Поляки ладні відмовитися від давньої мети про відродження Речі Посполитої та своєї політичної незалежності, згодні прийняти спільну з росіянами державність, але не як громадяни «другого розряду», а як національність зі своїм «земським і культурним самовизначенням і цілком рівноправною з національністю державною». Він підкреслював, що поляки, як і росіяни, мають тисячолітню історію, свою культуру, віру, мову, традиції, тому в етнографічних межах поляків, які добровільно об'єднуються з росіянами, мають бути особливі юридичні норми, які гарантують «земську, племінну і побутову самостійність і подальший культурний розвиток польського народу». С. Шарапов висловлював упевненість, що польські умови примирення – «автономія Царства Польського, свобода і рівноправ'я народностей у Західному краї» – є прийнятними для Росії. З боку ж останньої необхідно враховувати, що поляки і росіяни належать до різних цивілізацій і ворожих одна до іншої двох гілок єдиної вселенської Церкви, – підкреслював С. Шарапов. Росія представляє Візантійський Схід, Польща – латинський Захід. Слов'янству випала місія «здійснити живий синтез Сходу і Заходу, у стрункій гармонії сполучити ідею морального начала з формулами права, очистити Християнство від земних політичних нашарувань і, нарешті, у віддаленому ідеалі відновити заново зруйновану церковну єдність» [41, арк. 10–11 зв.]. Як бачимо, у філософії неослов'янофілів, відображеній у даному листі, є основні слов'янофільські постулати з релігійного питання, осучаснені відповідно до нових історичних реалій. І вони засвідчують повільне зрушення в цій справі: Росія поступово позбувається церковного візантизму, притаманного бюрократичній державі; поляки так само відійшли від «католицького фанатизму», але західний менталітет заважає ста-

ти на шлях примирення з росіянами. І знову дописувач на основі викладених фактів робить висновок, що Всеслов'янський з'їзд не на часі, адже спочатку потрібне *примирення поляків з Росією*, причому не з однією партією. Для цього маємо «припинити внутрішню нашу міжусобну війну і боротьбу, необхідно з'ясувати становище, закінчити стару історичну суперечку і дійти до взаємно зрозумілих положень, на основі яких буде можливим наше співжиття з поляками і спільна дружня праця» [42, арк. 11 зв., 13 зв.]. У такому разі слов'яни західні й південні знайдуть міцну і надійну опору та приєднаються до союзу, що змусить самовпевнене германство відступити із захопленої ним слов'янської землі.

У своєму листі до О. Борзенка російський мислитель і публіцист продовжував моделювати можливий формат розв'язання російсько-польського питання на принципах аксаковського слов'янофільства. Згідно з викладеним ним сценарієм, наразі мали би відбутися кілька польсько-російських з'їздів з представників різних політичних напрямів, де були б озвучені думки та пропозиції, вироблена відповідна програма встановлення між двома народами «тісного морального союзу за умови повної взаємної довіри» [43, арк. 14]. При цьому засідання мають бути непублічними до появи порозуміння (вчені, мислителі, публіцисти), аби це не скотилося до емоційних сплесків. Добре, якби «ініціатива скликання з'їзду належала такому товариству, як, наприклад, Аксаковське, що є за своїм напрямом достатньо нейтральним». Якщо не в Росії, то можна провести з'їзд «в одній з латинських країн»; мовою з'їзду має бути російська, оскільки в нас ніхто не володіє польською, а поляки знають російську, зокрема мешканці Царства Польського, компетентні в питаннях примирення. Цей з'їзд, виробивши основні положення, дозволить на наступному, більш представницькому зібранні ухвалити постанову, що складе передумови скликання Всеслов'янського з'їзду. Із Москви 2 березня 1908 р. редактор писав Олександрю Олександровичу, що він листується з професором Маріаном Здзеховським, який активно працює над російсько-польським примиренням і запрошує його виступити в слов'янському клубі в Кракові з повідомленням (С. Шарапов володів польською). «Але я наразі не поїду, – повідомляв він, – пропоную під Вашим головуванням організувати попередній польсько-російський з'їзд. На нього п'ять або більше поляків, визначених членами Польського Кола в Петербурзі, прийдуть із задоволенням. З російського боку можуть бути представники октябристів і правих, Народної свободи, організацій: Загальнодворянської, Російського Зібрання; монархісти, Аксаковське Товариство (йому С. Шарапов запропонував свою кандидатуру на роль секретаря). Для проведення з'їзду не потрібен дозвіл, адже засідання будуть непублічними, кількість учасників невелика, це буде зібрання Аксаковського Товариства у Москві». С. Шарапов обіцяв підготувати і надіслати О. Борзенкові всю документацію [44, арк. 1].

Про реалізацію шараповських планів достеменно невідомо, проте з ініціативи младочехів 13–17 липня 1908 р. в Празі відбувся IV Слов'янський з'їзд (конгрес), на якому були присутні бл. 250 осіб (чехи, росіяни, поляки, хорвати, словенці, галичани, серби, болгари). Цей захід ще називають з'їздом неославістів у Празі 1908 р. Його мета полягала в налагодженні культурного співробітництва, а насправді – створенні самостійних слов'янських держав на уламках Австро-Угорщини. Неославісти продукували також ідею спротиву німецькій та угорській агресії, захисту власних національно-культурних, економічних і політичних інтересів. На з'їзді Росію представляли 22 делегати (за іншими даними, – 15) на чолі з М. В. Красовським¹, дев'ять з яких були членами Державної Ради і Державної Думи. Польську делегацію у складі 19 осіб очолював Р. Дмовський [45, с. 62]. Російські делегати висловилися за досягнення слов'янської єдності на рівноправних умовах, на що поляки відповіли: «Польський народ визнає себе частиною російської державності і вважає надзвичайно важливим оновлення Росії». Учасники виявляли максимум толерантності, аби не образити й не зачепити інтересів німців, не спрямовувати ненависть проти Австро-Угорської, Російської та Османської імперій. Основним гаслом було «самовизначення слов'янських народів у межах існуючих держав». Але анексія Австро-Угорщиною в жовтні 1908 р. Боснії та Герцеговини звела нанівець початкові зусилля неославістів, ідеї яких були «поховані» внаслідок Балканських війн 1912–1913 рр. та Першої світової війни [46].

У 1910 р. у Софії відбувся Слов'янський з'їзд, який іноді називають V Слов'янським з'їздом, на якому була відхилена ідея «державної, церковної чи то мовної єдності слов'ян». Ставало очевидним, що більшість представників слов'янських країн переймалася питанням отримання користі для своїх народів. Брат П.А. Столипіна Олександр намагався відродити в зреформованому вигляді неославістську ідею рівності, свободи, братерства, економічного, культурного і політичного співробітництва, але завадила Перша світова війна [47]. Про те, що ідеї слов'янського порозуміння не втратили актуальності й у XXI ст., свідчить проведений у Росії в 2017 р. Всеслов'янський з'їзд, присвячений 150-річчю Всеслов'янського з'їзду 1867 р. [48]. Але це вже інша доба й інші проблеми.

Розглянутий у даному дослідженні проект розв'язання «польського питання» С. Шарапова презентує один із варіантів, що обговорюва-

¹ Красовський Михайло Васильович – політик, громадський діяч, один із засновників «Союзу 17 октября», член Державної Ради; родом із Чернігівщини, закінчив юридичний факультет Університету св. Володимира. Обстоював позиції твердої самодержавної влади; в 1909 р. серед інших брав участь у створенні Товариства слов'янської взаємності // https://ru.wikipedia.org/wiki/Красовский,_Михаил_Васильевич

лися в суспільстві на початку ХХ ст. Він засвідчує спільне й відмінне у трактуванні російсько-польських відносин з боку представників нової (модерної) на той час тенденції в суспільному русі, що мала буржуазно-демократичне забарвлення й отримала назву неославізм. Його адептами виступала інтелігенція, яка намагалася виробити нову програму зближення слов'янських народів на засадах етнокультурної спільності. Поряд з тим, частина громадських і політичних діячів продовжувала триматися на позиціях аксаковського слов'янофільства, намагаючись узгоджувати свої погляди з новими тенденціями в соціально-економічному і політичному розвитку Росії та залишаючись апологетами самодержавної влади, обмеженої земським самоврядуванням. У науковій літературі їх іноді називають пізніми слов'янофілами, що можна співвіднести з терміном неослов'янофіли, які так само прагнули виробити основні засади «нового слов'янського світогляду». Одним із представників цього напрямку суспільної думки є С. Шарапов, який розробляв проект підготовки і проведення Всеслов'янського з'їзду 1908 р., у т. ч. й розв'язання польської проблеми, без чого не можна було сподіватися на всеслов'янську взаємність. Розглянута нами його епістолярна спадщина сприймається як своєрідний історико-соціологічний трактат, де подано порівняльну характеристику слов'ян, зокрема поляків і росіян, у суспільно-політичному контексті та неупереджений аналіз російської дійсності початку ХХ ст. Учений проанонсував різницю між поляками і росіянами в цивілізаційному та релігійному вимірах і підкреслив, що слов'янське питання, поряд з культурними проблемами, має політичне значення в контексті самозбереження, і насамперед для Росії. Його симпатій до польського народу, що мав право на автономію, не прощали в російському суспільстві, оскільки не вірили у можливість примирення, зокрема на релігійному ґрунті.

Науковий аналіз приватних листів С. Шарапова до О. Борзенка дозволяє простежити симбіоз слов'янофільських і неослов'янофільських поглядів, при тому, що він різко не ухилявся від попередніх. Його зовнішньополітичні конструкції сприймаються як частина аксаковського вчення про слов'янську соборність з урахуванням тогочасної внутрішньої (в Росії) та міжнародної ситуації в Європі. Однак за умови збереження самодержавства, що він пропонував, реалізація ідеї незалежності слов'янських народів не мала під собою ґрунтовних підстав.

Список використаних джерел

1. Матвеев В. И. К вопросу об этнорелигиозной соборности славянского мира : модели и пути интеграции // Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу : зб. наук. пр. Київ : Фенікс, 2011. 288 с.

2. Белоколюс О. Панславізм сьогодні – інструмент російського впливу в Україні, чи ідеологія прикриття? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.mfa.gov.uk/publications/panslavizm-sohodni-instrument-rosiiskoho-vpluvu-v-ukraini-chy-ideolohiia-prikryttia>.
3. Хевролина В. М. Власть и общество. Борьба в России по вопросам внешней политики. 1878–1894. Москва : Ин-т рос. истории РАН, 1999. 3215 с.
4. Масарик Т. Г. Россия и Европа. Санкт-Петербург : РХГИ, 2000. 448 с.
5. Платонов О. Он видел победу славянофилов. К 150-летию со дня рождения Сергея Шарапова [Электронный ресурс]. URL: www.rv.ru/content.php3?id=5909.
6. Чичерин Б. Польский и еврейский вопросы. Ответ на открытые письма Н. К. Ренненкампа. Берлин, 1899. 56 с.
7. Там же.
8. Там же.
9. Там же.
10. Ненашева З. Братья славяне. Расцвет и увядание неославизма // Родина. Славянский мир : общность и многообразие. 2006. № 4. С. 60–63.
11. Там же.
12. Неославизм [Электронный ресурс]. URL: <https://w.histrf.ru/articles/article/show/nieoslavizm>.
13. Платонов О. Он видел победу славянофилов. К 150-летию со дня рождения Сергея Шарапова [Электронный ресурс]. URL: www.rv.ru/content.php3?id=5909.
14. Там же.
15. Шарапов С. Опыт русской политической программы. Т-во Типо-Литографии И. М. Машистова, 1905. 97 с.
16. Там же.
17. Там же.
18. Мечты и реалии России в творчестве С. Ф. Шарапова [Электронный ресурс]. URL: www.prava.ru/idea/20/6280.
19. Павельева Т. Ю. Польская фракция в Государственной думе 1906–1914 годов [Электронный ресурс]. URL: <https://tsarpolskiy.livjournal.com/9413.html>.
20. Шарапов С. О польской автономии. Открытое письмо к г. Роману Дмовскому, президенту Польского Кола во 2-й Государственной Думе. Москва : Т-во Типо-Литографии И. М. Машистова, 1907. 40 с.
21. Там же.
22. Егоров С. Научное и общественное служение цивилиста Борзенко // Законность. 2001. № 3. С. 54–56.
23. Ненашева З. Указ. работа.
24. Письмо министра внутренних дел Столыпина Борзенко Александру Александровичу по поводу съезда славян в России. 30 июня 1907 г. // Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. V. Од. зб. 2119.
25. [Проект Рады Всеславянской и созыва деятелей всеславянских]. XX ст. // ІР НБУВ. Ф. V. Од. зб. 804.
26. Там само.
27. Там само.

28. Там само.
29. [Письмо президиума совещания депутатов венского парламента Борзенко Александру Александровичу по поводу славянских съездов]. 15 ноября 1907 г. Вена // IP НБУВ. Ф. V. Од. зб. 2120.
30. Там само.
31. Там само.
32. [Письма редактора газеты «Русское дело» Борзенко А. А. по поводу славянского вопроса]. 28 декабря 1908 г. Одесса, Смоленск // IP НБУВ. Ф. V. Од. зб. 2122.
33. Там само.
34. Там само.
35. Там само.
36. Там само.
37. [Письма редактора газеты «Русское дело» Борзенко А. А. по поводу славянского вопроса]. 28 декабря 1907 г. – 2 марта 1908 г. Одесса, Смоленск // IP НБУВ. Ф. V. Од. зб. 2123.
38. Там само.
39. Там само.
40. Там само.
41. Там само.
42. Там само.
43. Там само.
44. [Письма редактора газеты «Русское дело» Борзенко А. А. по поводу славянского вопроса]. 28 декабря 1907 г. – 2 марта 1908 г. Одесса, Смоленск // IP НБУВ. Ф. V. Од. зб. 2124.
45. Ненашева З. Знач. праця; Всеславянский съезд в Праге [Электронный ресурс]. URL: https://marxism.academic.ru/293/Всеславянский_съезд_в_Праге.
46. Неославизм [Электронный ресурс]. URL: <https://w.histrf.ru/articles/article/show/nieoslavizm>.
47. Славянский съезд в Софии 1910 года [Электронный ресурс]. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Славянский_съезд_в_Софии_1910_года.
48. Всемирная задача славянства : труды юбил. всеславян. съезда 26 мая – 3 июня 2017 г. / сост. и отв. ред. О. А. Платонов. Москва : Рус. цивилизация, 2017. 1072 с.

References

1. Matveev, V. I. (2011). K voprosu ob etnoreligioznoi sobornosti slavianskogo mira: modeli i puti integratsii [On the issue of ethno-religious conciliarity of a Slavic world: models and ways of integration]. In *Pravoslavia – tsyvilizatsiyni stryzen slovianskoho svitu: zbirnyk naukovykh prats* [Orthodoxy as a civilization core of a Slavic world: collection of scientific works]. Kyiv: Feniks. [In Russian].
2. Bielokolos, O. *Panslavizm sohodni – instrument rosiiskoho vplyvu v Ukraini, chy ideolohiia prykryttia?* [Panslavism today as an instrument of the Russian influence in Ukraine, or an ideology of covering?]. URL: <https://www.mfaua.org/uk/publications/panslavizm-sohodni-instrument-rosiiskoho-vpluvu-v-ukraini-chy-ideolohiia-prikryttia>. [In Ukrainian].

3. Khevrolina, V. M. (1999). *Vlast i obshchestvo. Borba v Rossii po voprosam vneshnei politiki. 1878–1894* [Government and society. Struggle in Russia on the issues of foreign policy. 1878–1894]. Moscow: Institute of Russian History of the Russian Academy of Sciences. [In Russian].
4. Masarik, T. G. (2000). *Rossia i Evropa* [Russia and Europe]. Saint Petersburg: Russian Christian Humanitarian Academy. [In Russian].
5. Platonov, O. *On videl pobedu slavianofilov. K 150-letiiu so dnia rozhdeniia Sergeia Sharapova* [He saw the victory of Slavophiles. On the 150th anniversary from the day of birth of Sergei Sharapov]. URL: www.rv.ru/content.php/3?id=5909. [In Russian].
6. Chicherin, B. (1899). *Polskii i evreiskii voprosy. Otvet na otkrytye pisma N. K. Rennenkampfa* [Polish and Jewish issues. Answer on open letters of N. K. Rennenkampf]. Berlin. [In Russian].
7. Chicherin, B. (1899). *Polskii i evreiskii voprosy. Otvet na otkrytye pisma N. K. Rennenkampfa* [Polish and Jewish issues. Answer on open letters of N. K. Rennenkampf]. Berlin. [In Russian].
8. Chicherin, B. (1899). *Polskii i evreiskii voprosy. Otvet na otkrytye pisma N. K. Rennenkampfa* [Polish and Jewish issues. Answer on open letters of N. K. Rennenkampf]. Berlin. [In Russian].
9. Chicherin, B. (1899). *Polskii i evreiskii voprosy. Otvet na otkrytye pisma N. K. Rennenkampfa* [Polish and Jewish issues. Answer on open letters of N. K. Rennenkampf]. Berlin. [In Russian].
10. Nenasheva, Z. (2006). Bratia slaviane. Rastcvet i uviadanie neoslavizma [The Slav Brothers: blooming and withering of Neo-Slavism]. In *Rodina. Slavianskyi mir: obshchnost i mnogoobrazie* [Motherland. Slavic world: unity and diversity], No. 4, pp. 60–63. [In Russian].
11. Nenasheva, Z. (2006). Bratia slaviane. Rastcvet i uviadanie neoslavizma [The Slav Brothers: blooming and withering of Neo-Slavism]. In *Rodina. Slavianskyi mir: obshchnost i mnogoobrazie* [Motherland. Slavic world: unity and diversity], No. 4, pp. 60–63. [In Russian].
12. *Neoslavizm* [Neo-Slavism]. URL: <https://w.histrf.ru/articles/article/show/nio-slavizm>. [In Russian].
13. Platonov, O. *On videl pobedu slavianofilov. K 150-letiiu so dnia rozhdeniia Sergeia Sharapova* [He saw the victory of Slavophiles. On the 150th anniversary from the day of birth of Sergei Sharapov]. URL: www.rv.ru/content.php3?id=5909. [In Russian].
14. Platonov, O. *On videl pobedu slavianofilov. K 150-letiiu so dnia rozhdeniia Sergeia Sharapova* [He saw the victory of Slavophiles. On the 150th anniversary from the day of birth of Sergei Sharapov]. URL: www.rv.ru/content.php3?id=5909. [In Russian].
15. Sharapov, S. (1905). *Opyt russkoi politicheskoi programmy* [The experience of the Russian political program]. I. I. Mashistov Society of Typo-Lithography. [In Russian].
16. Sharapov, S. (1905). *Opyt russkoi politicheskoi programmy* [The experience of the Russian political program]. I. I. Mashistov Society of Typo-Lithography. [In Russian].
17. Sharapov, S. (1905). *Opyt russkoi politicheskoi programmy* [The experience of the Russian political program]. I. I. Mashistov Society of Typo-Lithography. [In Russian].

18. *Mechty i realii Rossii v tvorchestve S. F. Sharapova* [Dreams and realities of Russia in the work of S. F. Sharapov]. URL: www.pravaya.ru/idea/20/6280. [In Russian].

19. Paveleva, T. Iu. *Polskaia frakcyia v Gosudarstvennoi dume 1906–1914 godov* [Polish faction in the State Duma in 1906–1914]. URL: <https://tsarpolskiy.livjournal.com/9413.html>. [In Russian].

20. Sharapov, S. (1907). *O polskoi avtonomii. Otkrytoe pismo k g. Romanu Dmovskomu, prezidentu Polskogo Kola vo 2-i Gosudarstvennoi Dume* [On the Polish autonomy. Open letter to Mr. Roman Dmovsky, the president of the Polish Circle in the 2nd State Duma]. Moscow: I. I. Mashistov Society of Typo-Lithography. [In Russian].

21. Sharapov, S. (1907). *O polskoi avtonomii. Otkrytoe pismo k g. Romanu Dmovskomu, prezidentu Polskogo Kola vo 2-i Gosudarstvennoi Dume* [On the Polish autonomy. Open letter to Mr. Roman Dmovsky, the president of the Polish Circle in the 2nd State Duma]. Moscow: I. I. Mashistov Society of Typo-Lithography. [In Russian].

22. Egorov, S. (2001). Nauchnoe i obshchestvennoe sluzhenie tcivilista Borzenko [Scientific and public service of civilian Borzenko]. In *Zakonnost* [Lawfulness], No. 3, pp. 54–56. [In Russian].

23. Nenasheva, Z. (2006). Bratia slaviane. Rastvet i uvядanie neoslavizma [The Slav Brothers: blooming and withering of Neo-Slavism]. In *Rodina. Slavijskiy mir: obshchnost i mnogoobrazie* [Motherland. Slavic world: unity and diversity], No. 4 pp. 60–63. [In Russian].

24. Pismo ministra vnutrennikh del Stolypyna Borzenko Aleksandru Aleksandrovichu po povodu sezda slavian v Rossii [Letter of Internal Affairs Minister Stolypin to Borzenko Aleksandr Aleksandrovich on the congress of Slavs in Russia]. (June 30, 1907). Fund 5, Unit 2119. Institute of Manuscript of Vernadsky National Library of Ukraine. [In Russian].

25. [Proekt Rady Vseslavianskoi i sozyva deiatelei vseslavianskikh] [The project of the All-Slav Rada and the Congress of All-Slav activists]. (20th ct.). Fund 5, Unit 804. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

26. [Proekt Rady Vseslavianskoi i sozyva deiatelei vseslavianskikh] [The project of the All-Slav Rada and the Congress of All-Slav activists]. (20th ct.). Fund 5, Unit 804. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

27. [Proekt Rady Vseslavianskoi i sozyva deiatelei vseslavianskikh] [The project of the All-Slav Rada and the Congress of All-Slav activists]. (20th ct.). Fund 5, Unit 804. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

28. [Proekt Rady Vseslavianskoi i sozyva deiatelei vseslavianskikh] [The project of the All-Slav Rada and the Congress of All-Slav activists]. (20th ct.). Fund 5, Unit 804. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

29. [Pismo prezidiuma soveshchaniia deputatov venskogo parlamenta Borzenko Aleksandru Aleksandrovichu po povodu slavianskikh sezдов] [The letter of the Presidium of the meeting of Vienna parliament members to Borzenko Aleksandr Aleksandrovich on congresses of Slavs]. (November 15, 1907). Vienna. Fund 5, Unit 2120. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

30. [Pismo prezidiuma soveshchaniia deputatov venskogo parlamenta Borzenko Aleksandru Aleksandrovichu po povodu slavianskikh sezдов] [The letter of the Presidium

of the meeting of Vienna parliament members to Borzenko Aleksandr Aleksandrovich on congresses of Slavs]. (November 15, 1907). Vienna. Fund 5, Unit 2120. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

31. [Pismo prezidiuma soveshchaniia deputatov venskogo parlamenta Borzenko Aleksandru Aleksandrovichu po povodu slavianskikh sezdov] [The letter of the Presidium of the meeting of Vienna parliament members to Borzenko Aleksandr Aleksandrovich on congresses of Slavs]. (November 15, 1907). Vienna. Fund 5, Unit 2120. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

32. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2122. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

33. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2122. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

34. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2122. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

35. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2122. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

36. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2122. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

37. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2123. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

38. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2123. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

39. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2123. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

40. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slavianskogo voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2123. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].

41. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slaviansko-ho voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2123. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].
42. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slaviansko-ho voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2123. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].
43. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slaviansko-ho voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2123. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].
44. [Pisma redaktora gazety "Russkoe delo" Borzenko A. A. po povodu slaviansko-ho voprosa] [Letters of Russian Affair newspaper editor to Borzenko A. A. on the Slavic issue]. (December 28, 1908 – March 2, 1908). Odesa, Smolensk. Fund 5, Unit 2124. Institute of Manuscript of VNLU. [In Russian].
45. Nenasheva, Z. (2006). Bratia slaviane. Rastevet i uviadanie neoslavizma [The Slav Brothers: blooming and withering of Neo-Slavism]. In *Rodina. Slavianskyi mir: obshchnost i mnogoobrazie* [Motherland. Slavic world: unity and diversity], No. 4, pp. 60–63. [In Russian]; *Vseslavianskii sezd v Praze* [All-Slav congress in Prague]. URL: https://marxism.academic.ru/293/Vseslavianskyi_sъezd_v_Prahe. [In Russian].
46. *Neoslavizm* [Neo-Slavism]. URL: <https://w.histrf.ru/articles/article/show/neo-slavizm>. [In Russian].
47. *Slavianskii sezd v Sofii 1910 goda* [Slavic congress in Sophia in 1910]. URL: http://ru.wikipedia.org/wiki/Slavianskyi_sъezd_v_Sofyy_1910_hoda. [In Russian].
48. Platonov, O. A. (Comp., Ed.-in-Chief). (2017). *Vsemirnaia zadacha slaviansstva: trudy iubileinogo vseslavianskogo sezda 26 maia – 3 iunია 2017 g.* [World task of the Slavs: works of the jubilee All-Slavic congress, May 2 – June 3, 2017]. Moscow: Russian Civilization. [In Russian].

Nadiia Andriivna Shyp,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Professor of the Department of Philosophic and Social Sciences,

Kyiv National Trade and Economical University

e-mail: nadia.shyp@gmail.com

Slavophil project for solving the "Polish question" in the Russian Empire (early 20th century)

The actuality of studying the ideology of late Slavophilism is dictated by the need for a historiosophic understanding of interethnic relations in the Slavic world at the beginning of the 20th century, since the current confrontation between the two Slavic countries – Russia and Ukraine – in the territory of Donbas confirms the concept of a spiral development of history that tends to repeat in a modified form. Thematically, Slavophilism has been studied quite fully, but in modern historiography there is no comprehensive analysis of the attitude of the Slavophiles to the "Polish question".

The early 20th century, in accordance with the new socio-economic and political situation in the Russian Empire, compared with the previous period, marked the organizational design of Neo-Slavism – the direction of public thought of a bourgeois-democratic orientation. At the same time, a partial modernization of the Slavophile ideology takes place, taking into account new realities, including international ones. Neo-Slavs and Neo-Slavophiles had a common desire to develop the principles of a new Slavic worldview, based on ethno-cultural reciprocity, but different forms of its manifestation. One of the outstanding representatives of neo-Slavophilism is the scientist economist, public figure, publicist S. Sharapov. He prepared materials for the All-Slavic Congress in Russia. His draft resolution of the Polish question contained a considerable amount of rational grain. Remaining a convinced adherent of the autocracy, S. Sharapov acted as a Polonophile, offering a sincere and honest reconciliation with Poland. His epistolary heritage, considered in this article, deserves attention as a concentrated reflection of the Slavic problem and ways of solving it, taking into account, first of all, the interests of Russia.

Key words: Slavophilism, Polish question, Russia, Sharapov, Borzenko.

Надежда Андреевна Шип,

доктор исторических наук, профессор,

профессор кафедры философских и социальных наук

Киевского национального торгово-экономического университета

e-mail: nadia.shyp@gmail.com

Славянофильский проект решения «польского вопроса» в Российской империи (начало XX в.)

Актуальность изучения идеологии позднего славянофильства продиктована необходимостью историософского осмысления межнациональных отношений в славянском мире в начале XX в., поскольку современное противостояние двух славянских государств – России и Украины – на территории Донбасса подтверждает концепцию спиралеобразного развития истории, которая имеет тенденцию повторяться в измененном виде. Тематически славянофильство изучено достаточно полно, однако в современной историографии отсутствует комплексный анализ отношения славянофилов к «польскому вопросу».

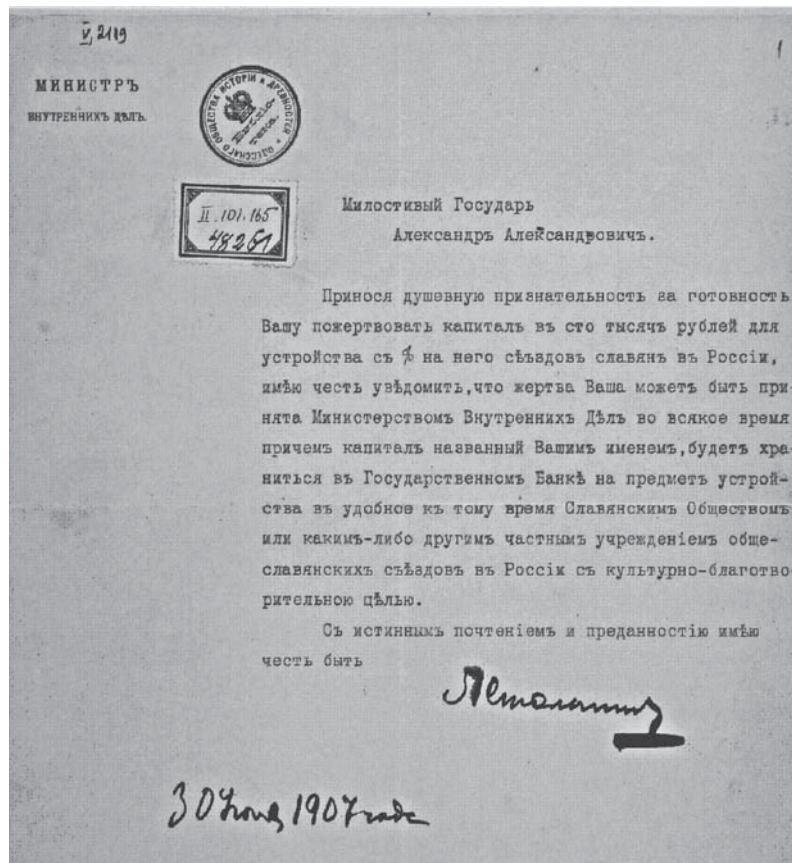
Начало XX в. в соответствии с новой социально-экономической и политической ситуацией в Российской империи, по сравнению с предыдущим периодом, отмечено организационным оформлением неославизма – течения общественной мысли буржуазно-демократической направленности. Одновременно происходит частичная модернизация славянофильской идеологии с учетом новых реалий, в том числе международных. Неославистов и неославянофилов роднило стремление разработать принципы нового славянского мировоззрения, основанного на этнокультурной взаимности, однако с разными формами ее проявления. Одним из ярких представителей неославянофильства является ученый-экономист, общественный деятель, публицист С. Шарапов. Он готовил материалы для проведения Всеславянского съезда в России. В его проекте решения польского вопроса присутствовало рациональное зерно. Оставаясь убежденным приверженцем самоде-

ржавия, С. Шарапов выступал как полонофил, предлагая искреннее и честное примирение с Польшей. Его эпистолярное наследие, рассмотренное в данной статье, заслуживает внимания как концентрированное отображение славянской проблемы и путей ее решения с учетом прежде всего интересов России.

Ключевые слова: славянофильство, польский вопрос, Россия, Шарапов, Борзенко.

*Статья подготовлена 23 лютого 2018 року,
подана до друку 5 березня 2018 року.*

Додаток

*Письмо министра внутренних дел Столыпина
Борзенко Александру Александровичу
по поводу съезда славян в России. 30 июня 1907 г.
Институт рукопису НБУВ. Ф. V. Од. зб. 2119*